

Соломія ЦЕБЕНКО

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
solomiya.b.tsebenko@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-9247-1867

ПРАВО НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2025.47.303>

© Цебенко С., 2025

Представлена стаття аналізує можливості реалізації права на свободу думки, совісті та релігії в Україні під час воєнного стану. Акцентується, що хоча українська держава є світською, з конституційно закріпленим відокремленням церкви, це не нівелює її зобов'язань щодо забезпечення цього права. Навпаки, світськість держави передбачає комплекс юридичних та організаційних заходів для гарантування кожного права на свободу світогляду.

На основі вивчення правової доктрини та практики Європейського суду з прав людини підкреслюється роль держави у законодавчому забезпеченні цього права, що містить гарантування ідеологічної багатоманітності під час дотримання нейтралітету держави щодо релігії та рівності конфесій.

У статті виокремлено дуалістичну природу права на свободу думки, совісті та релігії, передбаченого національним законодавством України. Внутрішній аспект (*forum internum*), який охоплює право мати, приймати або змінювати релігію, трактується як абсолютне право, що не підлягає обмеженню і реалізується на рівні внутрішніх переконань та почуттів індивіда. Зовнішній аспект (*forum externum*), який охоплює право на індивідуальне та колективне сповідування релігії, хоча і захищається державою, проте може бути об'єктом обґрунтованих законодавчих обмежень.

Підсумовуючи, зроблено висновок, що забезпечення права на свободу думки, совісті та релігії, яке відповідає як національним, так і міжнародним стандартам, є першочерговим завданням держави навіть в умовах воєнного стану. З огляду на це акцентується увага на потребі розробки та прийняття на державному рівні в законодавстві норми, що регулює Порядок направлення на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації. Це потребує внесення відповідних змін до чинного законодавства України, інтегруючи міжнародний досвід та практику ЄСПЛ, з метою запобігання примусовому нав'язуванню переконань та порушенню принципу свободи совісті.

Ключові слова: свобода совісті, свобода релігії, права людини, зобов'язання держави, релігійний плюралізм, толерантність, Європейський суд з прав людини, Конвенція

про захист прав людини і основоположних свобод, військовий обов'язок, альтернативна (невійськова) служба, безпека.

Постановка проблеми. Право на альтернативну військову службу під час воєнного стану обговорюється вже доволі тривалий час. Однак ситуація в суспільстві поки незмінна, і, на жаль, щодо військовозобов'язаних осіб, замість того, щоб залучати їх до виконання військового обов'язку в тилу, даючи їм можливість реалізувати своє право на свободу совісті та віросповідання, з одного боку, та виконати військовий обов'язок, передбачений Конституцією України, висувають звинувачення та реально притягують їх до кримінальної відповідальності, застосовуючи до таких осіб покарання у позбавлення волі.

Конституційне право на свободу віросповідання, закріплене національним законодавством України, концептуалізується через призму двох взаємодоповнювальних аспектів: внутрішнього (*forum internum*) та зовнішнього (*forum externum*). Внутрішній аспект (*Forum Internum*) відображає фундаментальне право індивіда мати, приймати або змінювати релігію чи переконання. Цей вимір свободи світогляду і віросповідання є абсолютним правом, що не підлягає жодним обмеженням. Його реалізація відбувається у внутрішній сфері особистості, переважно через її емоційні переживання та когнітивні процеси. Зовнішній аспект (*Forum Externum*) стосується права кожного сповідувати релігію або переконання як індивідуально, так і колективно. Цей публічний прояв свободи також перебуває під захистом держави. Проте на відміну від внутрішнього аспекту держава зберігає за собою право встановлювати певні обмеження щодо його практичної реалізації, зважаючи на суспільні інтереси та необхідність дотримання правопорядку.

Директор міжнародної адвокації та досліджень Інституту релігійної свободи М. Васін не раз звертав увагу на те, що військовий обов'язок є однаковим для всіх громадян України, незалежно від того, яку релігію вони сповідують, адже Конституція закріплює рівність усіх громадян і не допускає дискримінації за ознакою релігії [1]. Тому, враховуючи те, що воєнний стан в Україні триває понад три роки, варто було б все ж внести зміни до законодавства і реально передбачити можливість направлення на альтернативну (невійськову) службу тих осіб, які є військовозобов'язаними, однак через свої релігійні переконання не можуть тримати в руках зброю. Однак вони можуть виконувати інші завдання державного значення, допомагаючи цим захищати незалежність України.

Стан дослідження проблеми. Право на свободу віросповідання є предметом ґрунтовних наукових досліджень, що відображені у працях багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили такі автори, як М. Бабій, І. Бальжик, М. Васін, Д. Вовк, Т. Горбачевська, Ю. Кривенко, Д. Лук'янов, С. Лук'янченко, О. Панкевич, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Сорокун, Є. Ткаченко, Л. Ярмол та інші. Їхні наукові напрацювання охоплюють різноманітні аспекти реалізації, гарантування та захисту зазначеного права в контексті національного законодавства та міжнародних стандартів.

Метою статті є аналіз законодавства України, практики Верховного Суду та практики Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на свободу віросповідання під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання реалізації права на свободу думки, совісті та релігії, особливо в контексті військового обов'язку та мобілізації, набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану. На жаль, у законодавстві України не передбачено можливості альтернативної служби для військовозобов'язаних під час воєнного стану. Стаття 64 Конституції України закріплює положення, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Право на свободу віросповідання не належить до переліку захищених прав, які не підлягають обмеженню [2]. На те, що в певних випадках у

демократичних країнах, де існує різноманіття вірувань та релігій, може виникнути потреба запровадження обґрунтованих обмежень на свободу віросповідання. Це зумовлено потребою узгодити інтереси різних суспільних груп та забезпечити повагу до переконань кожної особи. Водночас, здійснюючи регуляторні повноваження у цій сфері та взаємодіючи з різними релігіями, культурами й віруваннями, держава повинна зберігати нейтралітет та неупередженість. Такий підхід, який є критично важливим для підтримання плюралізму та належного функціонування демократії, ЄСПЛ сформував у справі *Case of Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova* від 13.12.2001 р. (№ 45701/99, §§ 115-116) [3].

Звісно, держава може за потреби втручатися у здійснення особою свого права, передбаченого ст. 9 ЄКПЛ, однак ЄСПЛ під час аналізу таких справ використовує трискладовий тест і аналізує, чи відповідає законодавство держави Конвенції і чи була потреба такого втручання з боку держави. Наявність воєнного стану в державі і захист національних інтересів є нагальною потребою, однак ч. 2 ст. 9 не передбачає можливості втручання держави задля такої мети. Аналізуючи статтю 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ), можна зробити висновок, що є певні підстави для відступу від зобов'язань від Конвенції, однак ця стаття не містить прямої заборони відступу від Статті 9 Конвенції (свобода думки, совісті та релігії). Проте важливою умовою є те, що такі заходи не повинні суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави, зокрема положенням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [4].

Ця юридична неоднозначність призводить до різної судової практики в національних судах України, де значна кількість військовозобов'язаних звертається з позовами про встановлення або продовження відстрочення від мобілізації на підставі релігійних переконань. Аналіз рішень Верховного Суду України раніше свідчив про тенденцію, що фактично унеможлиблює відмову від мобілізації винятково з релігійних мотивів.

Проте ситуація отримала новий розвиток. У жовтні 2024 року громадянин Дмитро Зелінський, засуджений за невиконання військового обов'язку, ініціював конституційне провадження у Конституційному Суді України (КСУ). Він обґрунтовував свою позицію тим, що “конституційне право на свободу світогляду та віросповідання охоплює право на альтернативну невійськову службу” [5].

На сьогодні Конституційний Суд України так і не прийняв рішення в цій справі. Ще у грудні 2024 року, усвідомлюючи важливість та чутливість порушеного питання, Конституційний Суд України звернувся до Венеціанської комісії (Європейської комісії за демократію через право) з офіційним запитом. Метою звернення було отримання експертного висновку щодо можливості реалізації альтернативної (невійськової) служби в умовах воєнного стану. Цей запит, ініційований в. о. Голови КСУ, став знаковою подією, оскільки торкнувся фундаментальних прав людини, свободи совісті та ролі держави у їх забезпеченні під час збройного конфлікту.

У своєму зверненні Конституційний Суд України сформулював два ключові запитання для аналізу:

1. Яким є поточний стан міжнародного та європейського права у сфері прав людини, включаючи порівняльне конституційне право, стосовно права на відмову від військової служби за переконаннями?

2. Яким чином це право застосовується в умовах оборонної війни, яку веде Україна? [6].

Відповідь на ці запитання була надана Венеціанською комісією на її 142-му Пленарному засіданні 14–15 березня 2025 року. Комісія провела детальний аналіз, покликаючись на Статтю 9 ЄКПЛ та Статтю 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП).

У своєму Висновку Комісія акцентувала увагу на динамічному тлумаченні Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) питання відмови від військової служби з міркувань совісті. Зокрема, у пункті 16 Висновку зазначено, що “Під час Холодної війни Європейська комісія з прав людини вважала, що стаття 9 ЄКПЛ не може бути тлумачена як така, що передбачає право на відмову від військової служби з міркувань совісті”.

Однак Венеціанська комісія звернула увагу, що значний перелом відбувся у 2011 році у справі “Баятян проти Вірменії”, де Велика Палата ЄСПЛ постановила, що право на відмову від військової служби з міркувань совісті гарантується Статтею 9 ЄКПЛ. Хоча Стаття 9 ЄКПЛ не містить прямого посилання на це право, ЄСПЛ дійшов висновку, що відмова від військової служби, мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов’язком служити в армії та совістю особи, або її глибокими і щирими релігійними чи іншими переконаннями, є переконанням або вірою достатньої переконливості, серйозності, єдності та важливості для того, щоб на неї поширювалися гарантії Статті 9 ЄКПЛ (пп. 17 і 18 Висновку Венеціанської комісії) [7].

У подальших справах ЄСПЛ послідовно обмежував відмову від військової служби з міркувань совісті релігійними або іншими переконаннями, що охоплюють “тверду, постійну і щирю відмову від будь-якої участі у війні або носіння зброї” [8, § 81; 8, с. 26].

Згідно з висновком Венеціанської комісії, покарання тих, хто “відмовляється виконувати свій обов’язок” у зв’язку з такими переконаннями, “не може вважатися заходом, що відповідає демократичному суспільству”. Комісія також наголосила, що “сама природа відмови від військової служби з міркувань совісті передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, хоча свобода розсуду держави є ширшою, особливо у випадку мобілізації”.

Це означає, що держави-учасниці мають певну свободу розсуду під час визначення обставин, за яких вони визнають право на відмову від військової служби з міркувань совісті. Вони також вільні у встановленні механізмів розгляду прохань про таку відмову [9]. Отже, Венеціанська комісія підтвердила принципову можливість існування права на альтернативну службу навіть в умовах війни, залишаючи за державою право визначати рамки та процедури його реалізації.

А тим часом, поки Конституційний Суд України зволікає з прийняттям рішення у питанні про можливість альтернативної служби під час воєнного стану, Касаційний кримінальний суд в складі Верховного Суду приймає рішення, в якому стверджує, що конституційний обов’язок із захисту територіальної цілісності та суверенітету держави від військової агресії є таким, що підлягає виконанню, і жодні релігійні переконання не можуть слугувати підставою для ухилення від мобілізації громадянина України, визнаного придатним до військової служби. З огляду на це, судова колегія дійшла висновку, що кваліфікація дій ОСОБА_6 за статтею 336 Кримінального кодексу України як ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є коректною. Водночас важливо зазначити, що призов на військову службу за мобілізацією не завжди означає потребу застосування зброї, оскільки військовослужбовці можуть бути задіяні у виконанні завдань, що не передбачають її використання. У цій справі Суд утримався від аналізу рішень ЄСПЛ щодо відмови від військової служби на підставі релігійних переконань, оскільки жодне з рішень ЄСПЛ не оцінювало дії держави та громадянина в контексті масштабної війни, подібної до тієї, що ведеться проти України. Ця війна характеризується інтенсивністю нападів, великою кількістю обстрілів, численними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права та численними воєнними злочинами, скоєними державою-агресором, зокрема проти жінок і дітей [10].

До речі, з метою заповнення цієї прогалини, у законодавстві 24 липня 2024 року у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону № 11439 “Про внесення змін до статті 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо забезпечення конституційного права громадян на альтернативну службу” [11]. Головною метою законопроєкту є забезпечення конституційного права громадян на альтернативну (невійськову) службу, а також уникнення зайвих непотрібних проблем в силах оборони через мобілізацію громадян, які не готові, щонайменше, морально служити/воювати. Варто погодитись із позицією таких вчених, як С. Пирога, М. Белова, М. Фрідманська, що право на альтернативну невійськову службу є важливим інститутом, що гарантує реалізацію свободи совісті та переконань у демократичних державах. Це право визнається як міжнародними правовими стандартами і потребує глибокого осмислення та внесення змін до законодавства України [12].

Висновки. Отже, практика ЄСПЛ свідчить про те, що держави мають дискреційні повноваження щодо формування умов, за яких право на відмову від військової служби з міркувань совісті може бути реалізоване. Аналогічно держави-учасниці вільні у розробці та імплементації процедурних механізмів для обробки клопотань про альтернативну службу. Однак, враховуючи ситуацію в Україні, варто було б внести зміни до законодавства про мобілізацію та передбачити можливість альтернативного виконання військового обов'язку, адже краще ці люди будуть робити корисну і потрібну роботу для держави, не ухиляючись від виконання військового обов'язку, ніж вони будуть відбувати покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення кримінального злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васін М. Мобілізація віруючих і альтернативна служба під час війни: питання та відповіді. 19.03.2022. URL: https://irs.in.ua/p/103_ (Дата звернення: 30.03.2025).
2. Конституція України від 28.06.1996 р.: станом на 08.01.2025 р. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 08.05.2025).
3. Case of Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova : ECHR, 13.12.2001p (№ 45701/99). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2245701/99%22\],%22itemid%22:\[%22001-59985%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2245701/99%22],%22itemid%22:[%22001-59985%22]}) (Дата звернення: 30.05.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. № 215. (Дата звернення: 25.05.2025).
5. Патріоти України: Українець відмовився від мобілізації до ЗСУ через релігію і був засуджений до трьох років в'язниці, але не здався (25 жовтня 2024 р.). URL: <https://web.ccu.gov.ua/novyna/patrioty-ukrayiny-ukrayinec-vidmovyvsya-vid-mobilizaciyi-do-zsu-cherez-religiyu-i-buv> (Дата звернення: 36.05.2025).
6. Самойленко А. Альтернативна служба під час війни: Венеціанська комісія відповіла Україні. URL: <https://glavcom.ua/country/society/alternativna-sluzhba-pid-chas-vijni-venetsianska-komisija-vidpovila-ukrajini--1050239.html> (Дата звернення: 27.05.2025).
7. Uropean Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). CDL-AD(2025)006-e. URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/ukraine-amicus-curiae-brief-on-alternative-non-military-service> (Дата звернення: 27.05.2025).
8. Enver Aydemir v. Turkey: ECHR, 07.06.2016. (*Application* № 26012/11). HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-163456%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-163456%22]}) (Дата звернення: 29.05.2025).
9. Venice Commission: There is a right to refuse military service on grounds of conscience. URL: <https://unn.ua/en/news/venice-commission-there-is-a-right-to-refuse-military-service-on-grounds-of-conscience> (Дата звернення: 29.05.2025).
10. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного суду від 15.04.2025 р. (справа № 573/406/24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (Дата звернення: 30.05.2025).
11. Проект Закону про внесення змін до статті 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо забезпечення конституційного права громадян на альтернативну (невійськову) службу. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/44641> (Дата звернення: 30.05.2025).
12. Пирого І. С., Белова М. В., Фрідманська Ф. І. (2025). Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Вип. 87: частина 1. С. 173–178. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.24> (Дата звернення: 30.05.2025).

REFERENCES

1. Vasin, M. *Mobilizatsiia viruiuchykh i alternatyvna sluzhba pid chas viiny: pytannia ta vidpovid* [Mobilization of believers and alternative service during wartime: questions and answers]. 19.03.2022. Retrieved from: <https://irs.in.ua/p/103> (Accessed: 30.03.2025). [In Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r.: stanom na 08.01.2025 r. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 08.01.2025). [In Ukrainian].
3. *Case of Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova* : ECHR, 13.12.2001p (*Application* No. 45701/99). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%2245701/99%22%2C%22itemid%22%3A%22001-59985%22%7D> (Accessed: 30.05.2025). [In English].
4. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: mizhnar. dok. vid 04.11.1950 / Rada Yevropy. Uriadovyi kurier. 2010. 17 lystop. No. 215. [In Ukrainian].
5. *Patrioty Ukrainy: Ukrainets vidmovyvsia vid mobilizatsii do ZSU cherez relihiu i buv zasudzhenyi do trokh rokiv viaznytsi, ale ne zdavsia (25 zhovtnia 2024 r.)* [Patriots of Ukraine: A Ukrainian man refused to be mobilized into the Armed Forces of Ukraine on religious grounds and was sentenced to three years in prison, but he did not give up (October 25, 2024)]. Retrieved from: <https://web.ccu.gov.ua/novyna/patrioty-ukrayiny-ukrayinec-vidmovyvsia-vid-mobilizatsii-do-zsu-cherez-religiiu-i-buv-zasudzhenyi-do-trokh-rokiv-viaznytsi-ale-ne-zdavsia-25-zhovtnia-2024-r> (Accessed: 36.05.2025). [In Ukrainian].
6. Samoilenko A. *Alternatyvna sluzhba pid chas viiny: Venetsianska komisiia vidpovila Ukraini* [Alternative service during wartime: Venice Commission responds to Ukraine]. Retrieved from: <https://glavcom.ua/country/society/alternativna-sluzhba-pid-chas-vijni-venetsianska-komisija-vidpovila-ukrajini-1050239.html> (Accessed: 27.05.2025). [In Ukrainian].
7. *Uropean Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service*. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). CDL-AD(2025)006-e. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/ukraine-amicus-curiae-brief-on-alternative-non-military-service> (Accessed: 27.05.2025). [In English].
8. *Enver Aydemir v. Turkey*: ECHR, 07.06.2016. (*Application* No. 26012/11). HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-163456%22%7D> (Accessed: 27.05.2025). [In English].
9. *Venice Commission: There is a right to refuse military service on grounds of conscience*. Retrieved from: <https://unn.ua/en/news/venice-commission-there-is-a-right-to-refuse-military-service-on-grounds-of-conscience> (Accessed: 29.05.2025). [In English].
10. *Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu v skladi Verkhovnoho sudu* [Decision of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court] vid 15.04.2025 r. (sprava No. 573/406/24). Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (Accessed: 30.05.2025). [In Ukrainian].
11. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statti 23 Zakonu Ukrainy “Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu” shchodo zabezpechennia konstytutsiinoho prava hromadian na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu* [Draft Law on Amendments to Article 23 of the Law of Ukraine “On Mobilization Preparation and Mobilization” regarding ensuring the constitutional right of citizens to alternative (non-military) service]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/44641> (Accessed: 30.05.2025). [In Ukrainian].
12. Pyroha, I. S., Bielova, M. V., Fridmanska, F. I. (2025). *Alternatyvna (neviiskova) sluzhba v umovakh voiennoho stanu* [Alternative (non-military) service under martial law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO. Vyp. 87: chast. 1. P. 173–178. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.24> (Accessed: 30.05.2025). [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.05.2025 р.

Solomiia TSEBENKO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Ph.D. in Law, Associate Professor
solomiya.b.tsebenko@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-9247-1867

**THE RIGHT TO FREEDOM OF RELIGION:
PROBLEMS OF IMPLEMENTATION DURING THE WAR IN UKRAINE**

This article analyzes the possibilities for exercising the right to freedom of thought, conscience, and religion in Ukraine during martial law. It emphasizes that although Ukraine is a secular state with constitutionally enshrined separation of church and state, this does not negate its obligations to ensure this right. On the contrary, the secular nature of the state requires a set of legal and organizational measures to guarantee everyone's right to freedom of belief.

Based on a study of the legal doctrine and practice of the European Court of Human Rights, the article emphasizes the role of the state in legislatively ensuring this right, which includes guaranteeing ideological diversity while maintaining the state's neutrality with regard to religion and equality of confessions.

The article highlights the dualistic nature of the right to freedom of thought, conscience, and religion provided for by Ukrainian national legislation. The internal aspect (*forum internum*), which covers the right to have, accept, or change religion, is interpreted as an absolute right that is not subject to restriction and is realized at the level of an individual's internal beliefs and feelings. The external aspect (*forum externum*), which includes the right to individual and collective religious worship, although protected by the state, may be subject to reasonable legislative restrictions.

In summary, it is concluded that ensuring the right to freedom of thought, conscience, and religion, which complies with both national and international standards, is a priority for the state even in conditions of martial law. In view of this, attention is drawn to the need to develop and adopt at the state level legislation regulating the procedure for referral to alternative (non-military) service during mobilization. This requires appropriate amendments to the current legislation of Ukraine, integrating international experience and the practice of the ECHR, in order to prevent the forced imposition of beliefs and violation of the principle of freedom of conscience.

Keywords: freedom of conscience, freedom of religion, human rights, state obligations, religious pluralism, tolerance, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, military service, alternative (non-military) service, security.